

วรรณกรรมบาลีในยุคอยุธยาและยุครัตนโกสินทร์

วรรณกรรมบาลีในยุคอยุธยา

สมัยอยุธยา ถึงแม้พระพุทธศาสนาจะรุ่งเรืองก็ตาม สำหรับวรรณกรรมบาลีมีน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับอายุของความเป็นราชธานี หรืออาจจะมีแต่ได้สาปสูญไปเมื่อคราวเสียกรุง ครั้งหลังก็ได้ แต่ในภาคภาษาไทยนอกจากมหากาพย์คำหลวงแล้ว ที่สำคัญอื่น ๆ ก็ยังมีมากเช่น กาพย์มหากาพย์ พระราชนิพนธ์ของพระเจ้าทรงธรรม นันทโศปนนันทสูตรคำหลวง พระมาลัย คำหลวง ทั้งสองเรื่องนี้ เป็นพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ ในรัชสมัยพระเจ้าบรมโกษฐ์ ปุณโณวาทคำฉันท์ ของพระมหานาค วัดท่าทราย ในแผ่นดินเดียวกัน เป็นต้น

วรรณกรรมบาลี ในยุคอยุธยา มีอยู่ 2 เล่ม คือ

1. คันทิมูลกัจจายนะ ร้อยกรองแก่นใจความในมูลกัจจายน์ เป็นความย่อ ๆ ผู้แต่งคือ พระมหาเทพทวี แต่งในสมัยอยุธยา ตามประวัติบอกว่าท่านได้ศึกษาในสำนักของพระมหาคง พระมหาถวิล และ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดพุทธไสยาสน์
2. สัทธัมมสังคหะ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยประวัติพระพุทธศาสนา ผู้แต่งคือ พระธรรมกิตติ-มหาสามีเถระ ผู้มีชีวิตรอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 20 ตามข้อสันนิษฐานของนักปราชญ์หลายท่าน เชื่อว่า ท่านเป็นชาวอยุธยา เพราะในนิคมคาถาของคัมภีร์นี้มีข้อความเล่าประวัติย่อ ๆ ของผู้รจนาคัมภีร์นี้ว่า ท่านมีชื่อว่า ธรรมกิตติมหาสามี เป็นศิษย์ของพระธรรมกิตติมหาสามี ชื่อเหมือนกัน ท่านไปศึกษาที่ประเทศลังกา หลังจากนั้น ท่านได้เดินทางกลับมาตุภูมิของท่าน ชื่อ โยทนา

คำว่า โยทนา นี้ มีนักปราชญ์ให้ทรรศนะแตกต่างกันดังนี้
ดร.มเหศ ติวารี ชาวอินเดีย แสดงทรรศนะไว้ดังนี้

“อยุธยา ในประเทศอินเดีย ซึ่งในอำนาจการปกครอง ของ มุสลิม ในคริสต์ศตวรรษ
ที่ 4 (พุทธศตวรรษที่ 19) หาหลักฐานหรือร่องรอยความเจริญทางพระพุทธศาสนาไม่ได้เลย
ความรุ่งโรจน์ทางพุทธวรรณคดีย่อมเป็นไปได้ในสมัยนั้น”

ดร.ติวารี ได้สรุปความเห็นที่ “จากหลักฐานทางประวัติดังกล่าวข้างต้นน่าจะเป็นไปได้
หากจะกล่าวว่าท่านธรรมกิตติมหาสามีรูปนี้ มีชีวิตรุ่งโรจน์ในกึ่งคริสต์ศตวรรษที่ 14 ในอยุธยา
ประเทศสยาม และท่านได้แต่งคัมภีร์ลัทธัมมสังคหะ ขณะที่ท่านจำพรรษา ณ วัดลิงการาม”¹

ท่านพุทธทศตเถระ ชาวลังกาให้ความเห็นว่า พระธรรมกิตติมหาสามี ผู้รจนาคัมภีร์
ลัทธัมมสังคหะ เป็นศิษย์ของท่านธรรมกิตติ แห่งเมืองตามพรลิงค์ (นครศรีธรรมราช) ท่าน
อาจารย์ธรรมกิตติ ได้รับอาราธนาไปประเทศลังกา โดยกษัตริย์ลังกา พระนามว่า ปรั๊กกมาหุ
ที่ 2 ท่านมีชื่อเสียง และมีผู้นับถือมากต่อมาพระธรรมกิตติมหาสามี ได้ไปศึกษาพระพุทธศาสนา
ในลังกา กับท่านธรรมกิตติมหาเถระ และได้อุปสมบทที่นั่น เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วท่านได้
กลับมาเมืองตามพรลิงค์ และเดินทางไปยังสุโขทัย และท่านได้รจนาคัมภีร์ลัทธัมมสังคหะ ขณะ
ที่จำพรรษาอยู่ ณ วัดลิงการาม ดังกล่าวแล้ว ในนิคมคานานัน

¹ ธรรมกิตติมหาสามีเถร, สกฺขมมสฺสโกโห. (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515, คู่มือคานานา.

ท่านพุทธทศตะได้สรุปว่า คำว่า “โยทย” มาจากคำว่า “สุโขทย”²

คำว่า “โยทย” มาจากคำว่า “สุโขทย” ตามทรรศนะของท่าน พุทธทศตะ คงจะไม่ถูกต้องนัก เพราะว่ากษัตริย์กรุงสุโขทัยที่ทรงพระนามว่า บรมราชา (ธีราช)* ทรงปกครองไม่มีมีแต่พระบรมราชาธิราช ผู้เป็นกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่ พ.ศ. 1913-1931

คำว่า “โยทย” น่าจะมาจากคำว่า “โยทยา” เพราะในนิคมคาถา** “สมปตฺโต โยทยํ ปฺร” คำว่า สมปตฺโต โยทยํ แยกเป็น บทสระสนธิได้ว่า สมปตฺโต อโยทยํ ลบ อ ดันศัพท์ หลัง คงไว้แต่สระ โอ ห้ายของคำหน้า คำว่า โยทย ได้แก่ อโยทยา หรือ อยุธยา ในประเทศไทย เป็นแน่

เมื่อ โยทย เป็นอยุธยา ความก็ลงรอยเดียวกันว่า อยุธยาเป็นเมืองหลวงของประเทศไทย ซึ่งสถาปนา โดยสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) เมื่อ พ.ศ. 1893 ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 1913 ตรงกับปลายคริสต์ศตวรรษที่ 14 พระบรมราชาธิราช (ขุนหลวงพะงั่ว) เษฏรภูภาคของพระมหะสิ พระเจ้าอู่ทองทรงปกครองกรุงศรีอยุธยา

²เรื่องเดียวกัน. หน้าคำนำ

* บรมราชาธิราชเนน มหาราชเนน การิเด
ลภการามมหาวเส วสตา สนวุตตินา
คตต ปุญญ์ พหุ กตวา สทฐเสฐปสมปท
ปุนาคโต สกั เทส สมปตฺโต โยทยํ ปฺร

สำหรับวัดลังกา หรือ ลังการาม อันเป็นสถานที่ ๆ พระธรรมกิตติมหาสามี จำพรรษา และแต่งคัมภีร์สัทธัมมลังคหะ นั้น สมเด็จพระรามาธิบดีทรงสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1900-1906

ที่ชื่อว่าวัดลังกา หรือลังการาม นั้น หมายถึงวัดสำหรับพระภิกษุ ที่ไปศึกษาในประเทศลังกา แล้วกลับมาอยู่ เพราะในสมัยอยุธยา พระพุทธศาสนายังเป็นลัทธิเถรวาท นิกายลังกาวงศ์อยู่³ พระสงฆ์ไทยไปลังกามักจะไปบวชในสำนักของพระวันรัตมหาสามี แล้วพาพระลังกากลับเข้ามาเมืองไทย เข้าใจว่าพระเจ้าบรมไตรโลกนาถ ได้ออกผนวชในคณะสงฆ์เชื้อสายนี้

ในสมัยพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. 2163-2171) พระสงฆ์ไทยที่เดินทางไปลังกากลับมา ได้ทูลเล่าตามคำบอกของพระลังกาว่า พระพุทธองค์เคยประทับรอยพระบาทไว้ ที่เขาสวรรณบรรพต ซึ่งตั้งอยู่ในประเทศไทย พระเจ้าทรงธรรมจึงโปรดให้ค้นหา และพบรอยพระพุทธรบาทที่จังหวัดสระบุรี แม้ในแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษฐ์ (พ.ศ. 2275 - 2301) ทางลังกาว่างสมณวงศ์ลง พระเจ้ากิตติสิริราชสิงหะ พระเจ้าแผ่นดินลังกา โปรดให้ส่งทูตมาขอสมณวงศ์จากกรุงศรีอยุธยา เพื่อออกไปบวชชาวลังกา พระเจ้าบรมโกษฐ์ จึงส่งพระอุปาสีเถระเป็นหัวหน้าคณะสงฆ์ไทยออกไปอุปสมบทกุลบุตรลังกา เพื่อฟื้นฟูสมณวงศ์ขึ้น คณะสงฆ์ลังกาซึ่งบวชกับคณะสงฆ์ไทย จึงมีชื่อ สยามวงศ์ หรืออุปาสีวงศ์⁴

³เสถียร โพธิ์นันทะ, พระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย. หน้า 44.

⁴เรื่องเดียวกัน. หน้า 48.

นับเป็นนิยายใหญ่มีพระสงฆ์เป็นจำนวนมาก เจริญสืบมาจนทุกวันนี้

จากหลักฐานที่กล่าวมา อาจสรุปได้ว่า พระธรรมกิตติมหาสามีเป็นพระภิกษุชาวไทย
อยุธยา มีชีวิตอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 20 และได้รจนาคัมภีร์สัทธัมมสังคหะ ระหว่างปี พ.ศ.
1913-1931 ในรัชสมัยของพระบรมราชาธิราช (ขุนหลวงพะงั่ว)

เมื่อนำคัมภีร์สัทธัมมสังคหะไปเปรียบเทียบกับคัมภีร์บาลีที่พระชาวลานนาแต่ง จะเห็น
ว่าพระธรรมกิตติมหาสามี แต่งคัมภีร์สัทธัมมสังคหะก่อนคัมภีร์บาลีในลานนา ชื่อคัมภีร์คันถิทีปนี-
ภิกขุปาฏิโมกข์ พระญาณกิติเถระแต่งที่เมืองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. 2036 นับว่าคัมภีร์สัทธัมมสังคหะ
เป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุดที่พระเถระไทยแต่ง

คัมภีร์สัทธัมมสังคหะนี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้จัดไว้เป็นคัมภีร์ของ
พระภิกษุชาวลานนา คือพระญาณกิติเถระ แต่งที่เมืองเชียงใหม่⁵ เพื่อให้เห็นความแตกต่างกัน
จึงได้นำมากล่าวไว้สำหรับนักวรรณคดีบาลีจะได้มีข้อมูลตัดสินใจ

คัมภีร์สัทธัมมสังคหะ มีต้นฉบับเดิมเป็นอักษรเทวนาครี อยู่ที่แผนกจัดพิมพ์ตำราพระ-
พุทธศาสนา ณ สถาบันบาลีนาถันทา นักศึกษาไทย 2 คน*** ได้ค้นพบเข้า และเห็นว่ามียุทธ
มากเกี่ยวกับประเทศไทย พระสงฆ์ไทย และพระพุทธรูปศาสนา จึงได้นำกลับมาประเทศไทย
ได้เปลี่ยนแปลงอักษรเทวนาครีจากต้นฉบับเดิมเป็นภาษาบาลีด้วยอักษรไทย และสภาการ
ศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งประเทศไทย ได้จัดพิมพ์ขึ้น เนื่องในงาน

⁵สมเด็จพระวันรัต, สังกัตยวงศ์. (พระนคร : ศิวพร, 2521). หน้า 4

*** ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิจิตร เกิดวิสิษฐ์ แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ลิขิต ลิขิตานนท์ แห่ง
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายีมหาเถระ) วัดมกุฏกษัตริยาราม เมื่อวันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2515 แต่ยังไม่มีการแปลเป็นภาษาไทยเลย

ในคำนำของคัมภีร์สัทธัมมสังคหะเล่มนี้บอกไว้ว่า ดร.มเทศ ติวารี อาจารย์แห่งสถาบันบาลีนาถันทาเป็นผู้ชำระ จัดพิมพ์คัมภีร์สัทธัมมสังคหะนี้เมื่อ ปี พ.ศ. 2504 และ กล่าวว่า ได้จัดพิมพ์คัมภีร์สัทธัมมสังคหะนี้โดยถ่ายจากอักษรโรมัน ซึ่งพิมพ์ลงในวารสารของสมาคมบาลีปกรณ์ ประเทศอังกฤษ เมื่อปี พ.ศ. 2433 มาสู่อักษรเทวนาครีเป็นครั้งแรก

ลักษณะการแต่งคัมภีร์สัทธัมมสังคหะนี้เป็นร้อยแก้ว และมีคาถามากด้วย บทที่ 9 แต่งเป็นคาถาทังบท บทที่ 10 ส่วนใหญ่แต่งเป็นคาถา การใช้คำ สำนวน และ ประโยคง่าย ๆ กระทัดรัด สละสลวย ผู้อ่าน ๆ แล้วเข้าใจง่าย นับว่าผู้รจนารัฐบาลบาลีอย่างดียิ่งเยี่ยม หลักฐานต่าง ๆ ที่มีอยู่ในคัมภีร์ผู้แต่งได้มาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และปกรณ์พิเศษต่าง ๆ เช่น ที่ปวงค์ มหาวงศ์ เป็นต้น

คัมภีร์สัทธัมมสังคหะ ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดียและลังกา ในอินเดียกล่าวถึงการทำสังคายนาทั้ง 3 ครั้ง ในลังกากล่าวถึงการทำสังคายนาครั้งที่ 4-5 ในสมัยพระเจ้าทวานัมปิยติสสะ และพระเจ้าวสุภูคามินิอภัย นอกจากนี้ผู้รจนายังได้กล่าวถึงชีวประวัติของพระพุทธโฆสาจารย์ และผลงานแปลอรรถกถาของท่านพร้อมทั้งของนักปราชญ์อื่น ๆ นอกจากนี้ผู้รจนาคัมภีร์นี้ ยังได้กล่าวถึงผลงานวรรณกรรมบาลีหลายสมัยที่นักปราชญ์รุ่นต่าง ๆ ได้แต่งขึ้น ทั้งในอินเดีย และลังกา รวมถึงการส่งพระธรรมทูตไปประกาศพระพุทธศาสนาในนานาประเทศ เช่น พระมหินเถระ และ พระสังฆมิตตาเถรี ได้ไปประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศลังกา เป็นต้น

คัมภีร์สัทธัมมสังคหะแบ่งเป็น 11 บท บางบทเป็นร้อยแก้วผสมกับคาถา บางบทแต่งเป็นคาถาล้วน ๆ ซึ่งพอสรุปความแต่ละบทได้ดังนี้

บทที่ 1 การทำสังคายนาครั้งที่ 1

กล่าวถึงการทำสังคายนาครั้งแรกที่เมืองราชคฤห์ ภายหลังจากพุทธปรินิพพาน 3 เดือน มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน ประชุมสงฆ์ 500 รูป เนื้อหาส่วนใหญ่มีอยู่ในคัมภีร์จุลวรรคที่ปวงศ์ มหาวงศ์ และอรรถกถาของพระพุทธโฆสจารย์ แต่ก็มีข้อแตกต่างกันอยู่ เช่น ในคัมภีร์สังฆมสังคหะ ไม่ได้กล่าวถึงเหตุที่พระอานนท์ไม่ได้พระอรหันต์ ก่อนเข้าร่วมประชุมทำสังคายนาเป็นต้น

บทที่ 2

การทำสังคายนาครั้งที่ 2

กล่าวถึงการทำสังคายนาครั้งที่ 2 ที่เมืองเวสาลี หลังพุทธปรินิพพาน 100 ปี มูลเหตุแห่งการทำสังคายนาครั้งที่ 2 พระเวรตเถระและสัพพกามีเถระ สอบถามปัญหาธรรมวินัย และกล่าวสรุปวัตถุ 10 ประการ

บทที่ 3

การทำสังคายนาครั้งที่ 3

กล่าวถึงเหตุแห่งการทำสังคายนาครั้งที่ 3 คือเดียรฉัตรเข้ามาปลอมบวชในพระพุทธศาสนา เพื่อลบล้างการะ พระสงฆ์ในชมพูทวีปไม่ได้ทำอุโบสถกรรมเป็นเวลา 6 ปี พระเจ้าอโศกมหาราชนิมนต์พระสงฆ์ให้ประชุมกันทำสังคายนา ให้พระโมคคัลลีสُبุดตีสเถระเป็นประธานทำสังคายนาหลังพุทธปรินิพพาน 228 ปี

บทที่ 4

การรับฉลองเจดีย์บรรพตวิหาร

กล่าวถึงการส่งพระธรรมทูต 9 สายไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในนานาประเทศ พระมหินทเถระไปประเทศลังกาในรัชสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ และการฉลองเจดีย์บรรพตวิหาร

บทที่ 5 การทำสังคายนาครั้งที่ 4

กล่าวถึงการทำสังคายนาครั้งที่ 4 ที่ถ้ำอุปาราม เมืองอนุราชปุระ มีพระมหาอริกฐเถระ เป็นผู้สวดพระวินัยในรัชสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะหลังพุทธปรินิพพาน 238 ปี และการตั้งมั่นแห่งพระพุทธศาสนา ในประเทศลังกา

บทที่ 6 การจารึกพระไตรปิฎก

ภายหลังพุทธปรินิพพาน ได้ 433 ปี พระไตรปิฎกและอรรถกถายังไม่ได้จารึกเป็นลายลักษณ์อักษร คงใช้การท่องจำด้วยมุขปาฐะ (ปากเปล่า) เรื่อยมา พระสงฆ์ลังกา เห็นความเสื่อมแห่งการทรงจำ จึงทูลพระเจ้าวิภูคามินีอภัย ให้มีการจารึกพระไตรปิฎกและอรรถกถาลงในใบลาน พระเจ้าวิภูคามินีอภัยทรงเห็นชอบด้วย จึงได้มีการจารึกพระไตรปิฎกและอรรถกถาลงในใบลาน เป็นการสังคายนาครั้งที่ 5 ด้วย

บทที่ 7 การแปลอรรถกถาพระไตรปิฎก

กล่าวถึงชีวิต และผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์โดยละเอียด (ดูชีวิตและผลงานของพระพุทธโฆสาจารย์) ในบทที่ 7 ของเล่มนี้)

บทที่ 8 พรรณนาฎีกาพระไตรปิฎก

หลังพุทธปรินิพพาน 1578 ปี พระปรักกมพาทูที่ 1 ได้ครองประเทศลังกา พระกัสสปเถระ ได้พบประเด็นที่เป็นเงื่อนงำในพระไตรปิฎกและอรรถกถาต่าง ๆ เห็นสมควรจัดทำฎีกา จึงทูลให้พระเจ้าปรักกมพาทูทราบ พระองค์ทรงเห็นชอบด้วย จึงทรงอุปถัมภ์ พระสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญทั้งหลาย มีพระกัสสปะเป็นประมุข ได้รจนาฎีกาแห่งอรรถกถา ดังนี้

1. สวรรค์ที่ปณี ฎีกาคัมภีร์สมันตปาสาทิกา
2. ปรมัตถมัชชุตสา ฎีกาคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี
3. ทุตติยสารัตถมัชชุตสา ฎีกาคัมภีร์ปปัญจสุทนี
4. ตติยสารัตถมัชชุตสา ฎีกาสวรรค์ปกาสินี
5. จตุตถสารัตถมัชชุตสา ฎีกาคัมภีร์มโนรชปุรณี
6. ปทมปรมัตถปกาสินี ฎีกาคัมภีร์อัฐฐาสาลินี
7. ทุตติยปรมัตถปกาสินี ฎีกาคัมภีร์สัมโมหวิโนทนี
8. ตติยปรมัตถปกาสินี ฎีกาคัมภีร์ปรมัตถที่ปณี

บทที่ ๑

พรรณนาพระเถระผู้แต่งคัมภีร์ทั้งหมด

กล่าวถึงผู้แตงนับบท พยางค์ และตัวอักษรของพระไตรปิฎกอรรรถกาและฎีกา ดังนี้
 พระไตรปิฎกมี 1183 บท มี 225,750 พยางค์ และมี 9,464,000 ตัวอักษร
 คัมภีร์อรรรถกา ที่แตงโดยพระพุทโฆสาจารย์ มี 1,163 บท มี 290,750 พยางค์ และ
 มี 9,304,000 ตัวอักษร
 คัมภีร์ฎีกามี 632 บท มี 158,000 พยางค์ และมี 556,000 ตัวอักษร

สำหรับบรรณกรรมอื่น ๆ และผู้รจนามีดังนี้

ชื่อคัมภีร์	ชื่อผู้รจนา
1. วิสุทธีมรรค	พระพุทโฆสาจารย์
2. กังขาวิตรณ	"
3. ขุททสิกขา	พระธัมมสิริ
4. อภิธัมมวาท	พระพุทโฆทตตะ
5. ปรมัตถวินิจัย	พระอนรุทชะ
6. อภิธัมมัตถสังคหะ	"

ชื่อคัมภีร์	ชื่อผู้รจนา
7. สัจจสังเขป	ศิษย์ของพระอานนท์
8. เขมปकरण์	พระเขมะ
9. สังฆนันทิ	พระกัจจายณะ
10. สังฆนันทิฎีกา	พระวิมลพุทธิ และ พระพรหมปุตตะ
11. รูปสิทธิ	พระพุทธ์ปิยะ
12. อภิธาน์ปทีปิกา	พระโมคคัลลานะ
13. ชินาสังการสุตตะ	พระพุทธรักขิต
14. ชินจริต	พระเมธังกร
15. ปรมัตถมัชฺฐุสา	พระธัมมपालะ
16. วินยสังคหะ	พระสาครมติ
17. นิสลยฎีกา	พระมหาโพธิ
18. มุขมัตตกา	
19. ปรมัตถทีปนี	พระธัมมपालะ
20. สุโพธาลังการ	พระสังฆรักขิต
21. จุดโตทัย	
22. ขุททสิกขาฎีกา	
23. สัมพุทธวิถนนา	
24. วินัยวินิจจัย	พระพุททสีหะ
25. กังขาวิตรณฎีกา	พระพุททนาค
26. อภิธัมมัตถสังคหฎีกา	ศิษย์พระสารีบุตร
27. ธัมมปัทฏฐกถา	พระพุททโฆสอาจารย์
28. เนตติปกรณ์	พระกัจจายณะ
29. สारัตถสาลินี	ศิษย์ของพระสารีบุตร

บทที่ 10
พรรณานานิสงค์การแต่งพระไตรปิฎก

กล่าวถึงผลของการเขียนพระไตรปิฎก ในมหาปรินิพพานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า หลังพุทธปรินิพพานแล้ว พระธรรม 84,000 พระธรรมขันธ์จะเป็นศาสดาแทนพระองค์ ดังนั้น บุคคลผู้เขียนหรือจารึก หรือเป็นเหตุให้มีการเขียนการจารึกพระไตรปิฎก ย่อมได้รับานิสงค์คือ ย่อมได้รับชื่อเสียง ถึงความมั่นคง รุ่งเรืองบรรลุนิพพาน และย่อมบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า ด้วย ในคัมภีร์นี้ยังกล่าวไว้ว่า อักษรตัวหนึ่ง ๆ เท่ากับพระพุทธรูปองค์หนึ่ง หมายความว่าผู้เขียนพระไตรปิฎกด้วยอักษรตัวเดียวเท่ากับผู้สร้างพระพุทธรูป 1 องค์ เพราะฉะนั้น ผู้เป็นบัณฑิตพึงเขียนหนังสือที่เกี่ยวกับพระไตรปิฎกโดยแท้

บทที่ 11
พรรณานานิสงค์ของการฟังธรรม

บทนี้กล่าวถึงผลของการฟังธรรม เริ่มต้นด้วยคาถา อันเป็นผลของการฟังธรรมว่า
โย เม ปสฺสติ สทุทฺธมฺ โส มํ ปสฺสติ วุทฺถิ
อปสฺสมานิ ลทุทฺธมฺ มํ ปสฺสติปิ น ปสฺสติ
แปลว่า ดูกร วัทถลิ ผู้ใดเห็นธรรม ที่เรากล่าวสอนอยู่ ผู้นั้นย่อมเห็นเรา เพราะไม่เห็นธรรม ผู้นั้นแม้เห็นเราอยู่ ก็ชื่อว่าไม่ได้เห็นเรา

วรรณกรรมบาลีในสมัยรัตนโกสินทร์

หลังจากพระเจ้ากรุงธนบุรีสวรรคตแล้ว สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกแม่ทัพเอกของไทยได้ขึ้นเสวยราชเมื่อ พ.ศ. 2325 ตั้งราชวงศ์จักรีขึ้นโปรดให้ย้ายราชธานีมาอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา คือฝั่งกรุงเทพมหานคร ในปัจจุบันนี้ ทรงทำพิธีปราบดาภิเษกเฉลิมพระนามาภิไธยว่า “พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี” พระนามเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงอยู่ในราชสมบัติตั้งแต่ พ.ศ. 2325-2354 มีพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ตามที่ปรากฏในหนังสือสังคีตยวงศ์⁶ พระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย⁷ และประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาฉบับมยุขปาฐะ ภาค 2⁸ ซึ่งพอเก็บใจความได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

1. ทรงสถาปนาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ขึ้นเป็นเขตพระราชฐาน เลียนแบบวัดพระศรีสรรเพชญ์ กรุงเก่า คือเป็นวัดสำหรับพระราชพิธี ไม่มีพระสงฆ์อยู่ประดิษฐานพระพุทธรัตนปฏิมากรแก้วมรกตซึ่งอัญเชิญมาจากเวียงจันทน์
2. ทรงบูรณะวัดโพธาราม ซึ่งสร้างมาครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาได้ยกเป็นวัดหลวงครั้งกรุงธนบุรี มีพระพิไลธรรม เป็นเจ้าอาวาส พระพิมลธรรมองค์นี้ได้รับสถาปนา เป็น

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 443.-446.

⁷ เสถียร โพธิ์นันทะ, เรื่องเดิม, หน้า 51-54.

⁸ เสถียร โพธิ์นันทะ, เรื่องเดิม, หน้า 208-210.

สมเด็จพระวันรัต ผู้รจนคัมภีร์สังคีตยวงค์ เป็นภาษาบาลีในรัชกาลที่ 1 ทรงเปลี่ยนวัดโพธาราม เป็นชื่อใหม่ว่า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม คู่กับวัดสมเด็จพระราชอนุชา ซึ่งบูรณะวัดสลัก ให้ชื่อว่าวัดนิพพานาราม ภายหลังเปลี่ยนเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ แล้วเปลี่ยนเป็นวัดมหาธาตุ ในที่สุด

3. รัชกาลที่ 1 ทรงให้พระพิเรนทรเทพขึ้นไปอัญเชิญบรรดา พระพุทธรูปสำริดใหญ่น้อยตามวัดต่าง ๆ ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ลงมาพระนคร จำนวน 1 พันกว่าองค์ โปรดให้ประดิษฐานตามพระอารามต่าง ๆ

4. สังคายนาพระไตรปิฎกในปี พ.ศ. 2332 โปรดให้ประชุมพระมหาเถรานุเถระ มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นองค์ประธานชำระ กระทำสังคายนาวัดพระศรีสรรเพชญ์ดาราม (วัดมหาธาตุ) เริ่มพิธีสังคายนา เมื่อวันเพ็ญ เดือน 12 ปีวอก พ.ศ. 2332 สิ้นเวลา 5 เดือน จึงสำเร็จบริบูรณ์ รายละเอียดในการทำสังคายนาคราวนี้ มีกล่าวไว้แล้วในหัวข้อประวัติการทำสังคายนา

วรรณกรรมพระพุทธศาสนาที่เป็นภาษาไทยในรัชสมัยนี้มี 1 เรื่อง คือ เรื่อง “ไตรภูมิ-โลกวิเนจย” ของ พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) ซึ่งแต่งตามแนวไตรภูมิพระร่วง

ฝ่ายวรรณกรรมที่แต่งเป็นภาษาบาลีในรัชสมัยนี้ มีสมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพนฯ ซึ่งจะได้กล่าวถึงประวัติและผลงานของท่านดังนี้

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ประทานคำอธิบายหนังสือสังคีตยวงค์เกี่ยวกับประวัติของสมเด็จพระวันรัตไว้ในเชิงอรรถว่า “ตามตำนานสมเด็จพระวันรัต ไม่ทราบนามเดิมของท่าน แต่ปรากฏในประกาศเรื่องบำเพ็ญพระราชกุศล เทศน์มหาชาติ ในรัชกาลที่ 1 มีว่า “กัณฑ์-นครกัณฑ์พระพนวัด (แก้ว) วัดพระเชตุพนสำแดง”⁹

⁹ สมเด็จพระวันรัต, เรื่องเดิม, หน้า 1.

วรรณกรรมภาษาบาลี ของท่านที่แต่งในรัชกาลที่ 1 มี 3 เรื่อง คือ

1. จุลยัทธกาลวงศ์ (พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา แต่ฉบับที่มีอยู่ไม่บริบูรณ์)
2. มหายุทธกาลวงศ์ (เรื่องราวชาธิราช ฉบับที่มีอยู่ไม่บริบูรณ์)
3. สังคีตยวงศ์ ว่าด้วยการทำสังคายนาพระไตรปิฎกตั้งแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานมาจนถึงที่สุด ได้ทำในกรุงรัตนโกสินทร์ แต่งเมื่อ พ.ศ. 2332

จากคำนำของกรมศิลปากรกล่าวว่า หนังสือสังคีตยวงศ์นี้ สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ 1 แต่งขึ้นเมื่อครั้งยังเป็นที่พระพิมลธรรม เมื่อ พ.ศ. 2332 เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เนื่องในโอกาสที่พระไตรปิฎกที่โปรดให้สังคายนาเสร็จเรียบร้อยแล้ว โดยแต่งเป็นคัมภีร์โบราณภาษามคธ 7 ผูก เนื้อเรื่องเป็นพงศาวดารของบ้านเมืองประกอบกัน

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2466 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร เลือกรหาหนังสือที่เป็นประโยชน์ในทางศาสนา และ นาฏศาสตร์อย่างละหนึ่งเรื่องสำหรับพระราชทานเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าธรรมาดิไลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย หนังสือที่เกี่ยวกับศาสนา กรรมการหอพระสมุดฯ ได้เลือกหนังสือสังคีตยวงศ์ ซึ่งได้ขอให้พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณ) แปลเป็นภาษาไทย มีอรรถและคำแปลครบบริบูรณ์ และได้จัดพิมพ์เป็นครั้งแรกด้วย

หนังสือสังคีตยวงค์ เป็นพงศาวดาร กล่าวถึงการทำสังคายนาในชมพูทวีป 3 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน ประชุมสงฆ์ 500 รูป ทำที่เมืองราชคฤห์ ได้พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นองค์อุปถัมภ์ ครั้งที่ 2 มีพระยสเถระ เป็นประธาน ประชุมสงฆ์ 700 รูป ทำที่เมืองเวสาลี ได้พระเจ้ากาฬโคก เป็นองค์อุปถัมภ์ ครั้งที่ 3 มีพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ เป็นประธาน ประชุมสงฆ์ 1,000 รูป ทำที่เมืองปาฏลีบุตร ได้พระเจ้าอโศกมหาราช เป็นองค์อุปถัมภ์ ผลแห่งการทำสังคายนาครั้งนี้พระมหินทเถระ ได้นำพระพุทธรูปไปประดิษฐานที่ประเทศลังกา แล้วกล่าวถึงการทำสังคายนา 4 ครั้งในลังกาทวีป คือครั้งที่ 4 พระมหินทเถระ ประชุมพระอรหันต์ทั้งหลายทำสังคายนา ครั้งที่ 5 พระภิกษุสงฆ์ประชุมกันทำสังคายนาโดยการจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลาน ในรัชสมัยของพระเจ้ามahanama และกล่าวถึงชีวประวัติ และงานแปลอรรถกถา ของพระพุทธโฆสาจารย์

ครั้งที่ 7 ทำในสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุ มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน ประชุมสงฆ์มากกว่าพันรูปได้ทำหนังสืออธิบายอรรถกถาพระไตรปิฎกอัฐวิธินณา จนพระพุทธรูปศาสนามั่นคง

เมื่อพระพุทธรูปศาสนามั่นคงในลังกาแล้ว กล่าวถึงประวัติพระพุทธรูปศาสนาในลานนาไทย (สมัยยังเป็นอิสระ) และประเทศไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา และ รัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ 1 จนได้มีการทำสังคายนาพระไตรปิฎกเมื่อ พ.ศ. 2332 เป็นที่สุด

หนังสือสังคีตยวงค์ มีลักษณะการแต่งเป็นร้อยแก้วส่วนใหญ่และมีคาถาบ้างเล็กน้อย หลักฐานที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ก็มีลักษณะเหมือนกับคัมภีร์เล่มอื่น ๆ ที่มีลักษณะแต่งเป็นประวัติตำนานพงศาวดาร เช่นที่ปวงค์ มหาวงศ์เป็นต้น ผู้รจนาได้ข้อมูลมาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเศษ และพงศาวดารต่าง ๆ เช่นกล่าวว่า “เตน วุฒุต มหาวงเส..... แปลว่า เหตุนั้นพระโบราณาจารย์ จึงกล่าวคาถาไว้ในคัมภีร์ มหาวงศ์ ว่า.....¹⁰ หรือ เตน ชินกาลมาลีย์ วุฒุต แปลว่า เพราะเหตุนั้น พระคันถรจนาจารย์จึงกล่าวเป็นคำถ้ำไว้ในคัมภีร์ ชินกาลมาลีนี ว่า.....¹¹

ในหนังสือสังคีตยวงค์แบ่งเป็น 9 ปริจเฉท แต่ละปริจเฉท มีเนื้อเรื่องดังนี้

ปริจเฉทที่ 1 ว่าด้วยสังคายนานาในชมพูทวีป 3 ครั้ง

1. นมัสสนกถา คำนมัสการ
2. อารัมภกถา คำปรารภเบื้องต้น
3. สังเขปกถา ว่าด้วยสังคีติกถาโดยย่อ
4. วิตถารกถา ว่าด้วยสังคีตโดยพิสดาร

¹⁰ เรื่องเดียวกัน. หน้า 76.

¹¹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 345

5. ปฐมสังคีตึกถา ว่าด้วยเรื่องพระมหากัสสปเถระ ประชุมสงฆ์ 500 ทำสังคายนา ครั้งแรก
6. ทศยสังคีตึกถา ว่าด้วยเรื่องพระยสเถระ ประชุมพระอรหันต์ 700 รูป ทำสังคายนา ครั้งที่ 2
7. ตติยสังคีตึกถา ว่าด้วยเรื่องพระโมคคัลลสีบุตรติสสเถระ ประชุมพระอรหันต์ 1,000 รูป ทำสังคายนาครั้งที่ 3

ปริจเฉทที่ 2

ว่าด้วยสังคายนาในลังกาทวีป 4 ครั้ง

1. จตุตถสังคีตึกถา ว่าด้วยพระมหินทเถระประชุมพระอรหันต์ทั้งหลายทำสังคายนา ครั้งที่ 4
2. ปัญจมสังคีตึกถา ว่าด้วย ภิกษุสงฆ์ประชุมกัน สาธยายพระธรรมวินัย และยกขึ้นสู่ไบลาน เป็นสังคายนาครั้งที่ 5
3. ปิฎกัตตยเลขนา ว่าด้วยการจารพระไตรปิฎกลงในไบลาน นับเป็นสังคายนาครั้งที่ 6 พระพุทธโฆสจารย์แปลอรรถกถาในลังกา
4. สัตตมธัมมวินัยสังคหะ ว่าด้วยการกระทำอรรถวินยนา นับเป็นสังคายนา ครั้งที่ 7

ปริจเฉทที่ 3

ลังกาที่ปราชวงส์ ว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป

1. พระมหินทเถระให้สามเณรสุมนะ ไปเชิญพระรากขวิญเืองขวา จากดาวดึงส์ มาสู่ลังกาทวีป
2. พระสังฆมิตตาเถรี เชิญพระโพธิพฤษมาสู่ลังกา
3. พระมหินทเถระเข้าสู่พระนิพพาน
4. เรื่องประดิษฐานพระหัตถาตุเืองขวา
5. เรื่องพระนลาฐาตุเสด็จมาลังกา
6. เรื่องสร้างมหายังคสถูป
7. เรื่องสร้างพระมริจเจตีย์
8. เรื่องสร้างโลหปราสาท

9. เรื่องสร้างพระสุวรรณมาลิกเจดีย์
10. ไปปฏิรูปการพหุสังคีติ ว่าด้วยพระอรหันต์ 700 รูป จารพระพุทธรูปลงในใบลาน
11. เรื่องราชวงศ์วสุทตถ และ ปรีดิษฐานพระศาสนา

ปรีเจตที่ 4

ว่าด้วยพระทันตธาตุไปประดิษฐานในประเทศต่าง ๆ

1. เรื่องพระวามทันตธาตุไปประดิษฐานในลังกาทวีป
2. เรื่องพระพุทธรูปที่ตัดะ กับพระพุทธรูปโฆสาจารย์ ไปแปลสีหลภาษาที่เกาะลังกา แล้วนำพระธาตุมาประดิษฐานไว้ในชมพูทวีป

ปรีเจตที่ 5

ว่าด้วยพระราชา 500 พระองค์

1. เรื่องแรกสร้างเมืองหริปุญไชย
2. เรื่องพระนางจามเทวีได้เสวยราชย์ในเมืองหริปุญไชย
3. เรื่องก่อบพระเจดีย์แข่งขันเพื่อชิงชัยในระหว่างสงคราม
4. เรื่องการมุขขึ้นแห่งพระมหาธาตุในเมืองหริปุญไชย
5. เรื่องอาณิสสังส์ ที่พระโบราณจารย์ได้บำเพ็ญมา

ปรีเจตที่ 6

ว่าด้วยราชวงศ์ในชมพูทวีปและลังกาวงศ์

1. เรื่องลำดับวงศ์พระเจ้ามังรายราช
2. เรื่องพระสมุณเถระได้พระธาตุแต่สุโขทัยมาไว้เมืองสัชชนาลัย
3. เรื่องพระเจ้ากิลนาราชส่งราชทูตไปเชิญพระสมุณเถระมาทำสังฆกรรมที่นั่นพิสิปุระ
4. เรื่องพระสีหปฎิมาเสด็จมาเมืองชังราย
5. เรื่องพระเจ้ากิลนาราชสร้างบุปผารามวิหารถวายพระสมุณเถระ

6. เรื่องสหพาศนาได้ดำเนินมาถึงเมืองหริภุญไชย
7. เรื่องพระสุรสีหะได้สถาปนาพระธาตุเจดีย์เก้าในเมืองนันทพิสินนคร
8. เรื่องพระเจ้าสิริธรรมจักรพรรดิราชาธิราช ผูกพัทธสีมาสมมติ
9. เรื่องพระรัตนปฏิมากร ประดิษฐานในสยามประเทศ
10. เรื่องพระราชชาติลก อาราธนาให้พระภิกษุสงฆ์ชำระพระธรรมวินัย คือ สังคีติครั้ง

ที่ 8

11. เรื่องบังเกิดขึ้นแห่งพระสิขิพุทธปฏิมา
12. เรื่องพระปฏิมาด้วยไม้แก่นจันทร์
13. เรื่องก่อสร้างแพงศิลาเมืองหริภุญไชย
14. เรื่องลำดับลาววงศราช

ปริจเฉทที่ 7

ว่าด้วยทศราชวงศ์ แห่งกรุงศรีอยุธยา

1. เรื่องทศราชวงศ์ ครั้งที่ 1
2. เรื่องทศราชวงศ์ ครั้งที่ 2
3. เรื่องทศราชวงศ์ ครั้งที่ 3
4. เรื่องพระนครถึงความพินาศใหญ่

ปริจเฉทที่ 8

ว่าด้วยการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์

1. ว่าด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ และสังคีติที่ 9

ปริจเฉทที่ ๑
ว่าด้วยการบอกอานิสงส์ และ ความปรารถนา

1. เรื่องอานิสงส์ต่าง ๆ และพระเจดีย์ต่าง ๆ และปัญจอันตรธาน
2. เรื่องความปรารถนาเป็นของผู้แต่งสังคีตยวงส์

ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกษาในทางพระพุทธศาสนาได้เจริญมาก แต่ไม่มีนักปราชญ์แต่งวรรณกรรมเป็นภาษามคร มีแต่แต่งวรรณกรรมภาษาไทย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรมที่เป็นภาษามครไว้มากเรื่อง และ ทรงพระราชนิพนธ์ในขณะที่ทรงผนวชอยู่

จากหนังสือประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 2 ฉบับของคณะกรรมการพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฐายี) พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีดังนี้

1. ระยะเวลาเสด็จประพาสเมืองเหนือ (อุตตรทิสาคมนมคฺโค) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ว่า “เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชได้ ๑ พรรษา ในปีมะเส็ง จ.ศ. 1195 ตรงกับ พ.ศ. 2376 ได้เสด็จประพาสหัวเมืองเหนือแล้วทรงพระราชนิพนธ์ระยะทางไว้เป็นภาษามคร เรียกว่า อุตตรทิสาคมนมคฺโค หอพระสมุดฯ ได้ค้นฉบับไปจากวัดบวรนิเวศวิหาร เรื่องนี้มีแปลไว้เป็นภาษาไทยแล้ว ครั้งหลัง น.อ.เมฆ อ่ำไพจิตร ป. ๑ ตรวจชำระอีก ทั้งอรรถและแปล

2. จดหมายเหตุการปฏิบัติชอบและไม่ชอบของพระโสภิตะ (ยุตตายุตตปฏิบัติจุงณี) ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2318 เป็นปีที่ 15 ในรัชกาลที่ 3 ราชบัณฑิตได้คัดเป็นอักษรไทย และแปลออกไว้เมื่อปี พ.ศ. 2470 ได้ความว่า เป็นเรื่องโปรดให้แต่งสมณทูตไปลังกาเมื่อปี พ.ศ. 2380 โดยโปรดให้พระโสภิตะเป็นหัวหน้าแต่ไปไม่ถึงลังกาไปถึงเพียงเกาะหมากก็ถูกเรียกกลับเสีย

3. ตำนานพระแก้วมรกต เป็นพระบรมราชาธิบายและพระราชนิพนธ์คาถาตำนาน พระแก้วมรกต พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ถึง 3 ภาษา คือ ภาษามคร มีทั้งจุนถนิบพ (ร้อยแก้ว) และคาถา (ร้อยกรอง) ภาษาไทย และภาษาอังกฤษยังค้นหาไม่พบ พบแต่พระราชนิพนธ์ภาษามครที่เป็นคาถา กับ ภาษาไทย พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2397 เสวยราชย์ได้ 4 ปี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า “ภาษามครที่เป็นคาถา เห็นจะพระราชทานไปเมืองลังกา ส่วนภาษาอังกฤษนั้นทราบที่พระราชทานเซอร์ ยอน เบาริง ที่เป็นราชทูตอังกฤษเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี เซอร์ ยอน เบาริง นำไปตีพิมพ์ไว้ในหนังสือที่เขาแต่งว่าด้วยประเทศสยามเล่ม 1 หน้า 316”¹²

หอพระสมุดฯ พบแต่ภาษามคร พันพจนานุกรช (สิน) เปรี๊ญเอก วัดราชประดิษฐ์ฯ แปลเป็นภาษาไทย พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2457 ต่อมาได้เพิ่มพระบรมราชาธิบายภาษาไทย จึงรวมเข้าด้วยกันพิมพ์อีกครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. 2465 และ พ.ศ. 2510 ต่อมากรมการศึกษานานาชาติ

¹² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในรัชกาลที่ 4 ภาค 2. (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515), หน้า 50.

ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ให้ น.อ.เมฆ อ่ำไพจิตร ป. 9 ชำระ แปลใหม่และพิมพ์ขึ้นในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี) เมื่อ พ.ศ. 2515

จากพระบรมราชาธิบายเรื่องตำนานพระแก้วมรกตในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พอสรุปได้ดังนี้

พระแก้วมรกตองค์นี้ มีมาแต่ก่อน ผู้สร้าง สถานที่สร้าง และเวลาสร้างไม่มีระบุไว้ เมื่อพุทธศักราช 1979 ตรงกับคริสต์ศักราช 1436 พระแก้วมรกตองค์นี้อยู่ที่เมืองเชียงราย ต่อมาอยู่ที่เมืองลำปาง 32 ปี เมื่อ พ.ศ. 2011 พระเจ้าเชียงใหม่โปรดให้นำไปประดิษฐานที่เชียงใหม่ อยู่นานถึง 84 ปี

ครั้น พ.ศ. 2095 พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ได้นำพระแก้วมรกต ไปประดิษฐานไว้ที่เมืองหลวงพระบางเป็นเวลา 12 ปี ครั้นแล้วพระแก้วมรกตก็ได้ไปประดิษฐานอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ นานถึง 215 ปี เมื่อ พ.ศ. 2321 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ชัยชนะแคว้นลาว จึงได้อัญเชิญมาไว้ที่เมืองธนบุรี 3 ปี

เมื่อสร้างกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยาบรมราชธานีเสร็จ จึงอัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานไว้ ณ บุษบก ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อปี พ.ศ. 2324 ล่วงมา 3 รอบพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 27 ปี แผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 16 ปี แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว 26 ปี รวม 69 ปี

ครั้นเมื่อปีที่ 70 โดยรัชกาล พุทธศักราช 2394 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ได้ทรงปฏิบัติพระแก้วมรกตนั้นโดยเคารพ ดำรัสให้ช่างเขียน ๆ รูปพระแก้วมรกตทรงเครื่องตามฤดูทั้ง 3 ลงในแผ่นผ้าใหญ่ พระราชทานไปแก่ชาวต่างประเทศ ที่มีไมตรีแต่ไม่เคยมากรุงเทพฯ เลย และโปรดให้เขียนเรื่องพระแก้วมรกตแต่เมืองเชียงรายเป็นต้นมาเป็นภาษามคธจนฉนิยบท (ร้อยแก้ว) และคาถา และภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ในปี พ.ศ. 2397 เพื่อให้คนทั่วไปรู้เรื่องพระแก้วมรกต

4. ตำนานพระสาयน์

ตำนานพระสาयน์ เป็นพระราชนิพนธ์คาถา ตำนานพระสาयน์ วัดปทุมวัน กรุงเทพฯ หอพระสมุดได้ต้นฉบับเป็นอักษรขอม จารไว้ในใบลานสั้น ได้คัดลอกและแปลเป็นไทย พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2469 ต่อมาได้พบพระราชนิพนธ์คาถานี้ จารึกด้วยอักษรขอมที่หลังซุ้มองค์พระสาयน์ ในพระอุโบสถวัดปทุมวัน น.อ. เมฆ อ่ำไพจิตร ได้คัดลอกและชำระ แปล และพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2515

ตำนานพระสาयน์ วัดปทุมวัน มีว่า พระพุทธรูปองค์นี้ สร้างขึ้นโดยฝีมือของช่างลาว อยู่ที่ถ้ำแห่งหนึ่งแขวงเมืองมหาชัย จ. อุบลราชธานี พระพุทธรูปองค์นี้ศักดิ์สิทธิ์ ถ้ามีคนเชิญท่านออกมาตั้งในที่สะอาด ๆ กลางแจ้งแล้วบูชาขอฝน ฝนก็จะตกทันที เมื่อ พ.ศ. 2400 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรัสใช้ให้หน่อคำ⁺ ไปเมืองลาว เจ้าหน่อคำ ได้เห็นพระสาयน์ จึงอัญเชิญมาไว้ที่กรุงเทพฯ กราบทูลและน้อมเกล้ามอบถวายแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระองค์จึงโปรดให้สร้างวัดปทุมวัน (วัดปทุมวนาราม) ขึ้นและให้ประดิษฐานพระสาयน์ไว้เป็นพระประธานในวัดนี้

⁺ เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ เจ้าเมืองอุบลราชธานี

5. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์สังเขป

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์สังเขป เป็นพระราชนิพนธ์คาถาภาษาบาลี เดิมพระญาณวิจิตร (สิทธิ โจนานนท์ เปรียญ) แปลไว้ ราชบัณฑิตยสถาน จัดพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2457 ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2501 ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าสุภานุรักษ์ ไซยันต์ และครั้งที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2515 มหามกุฏราชวิทยาลัย จัดพิมพ์ในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (จวน อุฏฐายี) โดยมอบให้ น.อ.เมฆ อ่ำไพจิตร ป.ธ. 9 ตรวจชำระภาษาบาลีและแปลขึ้นใหม่ เป็นอีกสำนวนหนึ่ง

คาถาพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์สังเขป กล่าวถึงเหตุการณ์บ้านเมืองตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - 4 ดังมีหัวข้อดังนี้

1. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงสร้างราชธานี
2. ทรงขนานนามราชธานี
3. พระแก้วมรกต
4. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ
5. พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
6. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
7. ไม่มีพระมเหสีและพระราชโอรสที่สามารถ
8. พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดี
9. ค่ายอพระเกียรติ ในรัชกาลที่ 4
10. ทรงทำราชสังคหะแก่พระญาติ ข้าราชการ สมณะ พลนิกรทั่วกัน
11. พระอัศรมเหสีในรัชกาลที่ 4

12. รายการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลประจำ
13. พระราชทานนิตยภัตและเบี้ยเลี้ยง เงินเดือน
14. ทรงสร้างคัมภีร์
15. พระราชทานเบี้ยเลี้ยงชีพพระราชวงศ์
16. แจกทานที่ท้องสนามหลวง
17. พระราชกุศลพิเศษในอภิสิทธิ์กาล
18. โบราณอภิสิทธิ์กาล
19. สงกรานต์
20. วิสาขบูชา
21. วัสสูปนายิกา
22. สารท
23. ออกพรรษา
24. กฐิน
25. การถวายผ้าจำพรรษา
26. ฉลองไตรจีวร
27. ผ้าป่า
28. ทำบุญนมเนื่อง
29. ตรุษจีน
30. ตรุษไทย
31. ปาณทาน
32. สดับปกรณ์
33. เพิ่มจำนวนพระรับบิณฑบาต
34. เพิ่มโรงทานวันสงกรานต์และวันตรุษ
35. ถือน้ำพิพัฒน์สัตยา
36. จันทรคราส และ สุริยคราส
37. ทรงบำเพ็ญทักษิณานุปาทานถวายรัชกาลที่ 1
38. ทรงบำเพ็ญทักษิณานุปาทานถวายรัชกาลที่ 2
39. ทรงบำเพ็ญทักษิณานุปาทานถวายรัชกาลที่ 3
40. ทรงอุทิศพระราชกุศลถึงเทวดา

41. ทรงทำมาฆบูชา
42. การถวายเภสัช 5 ในหน้าสารท
43. การก่อสร้างปฏิสังขรณ์วัด
44. การพระราชทานเพลิงศพ
45. พระราชปรารภ เรื่องพระราชนิพนธ์

6. วิสาขบูชาและอัฐมีบูชากาลา

ทั้งสองเรื่องนี้ น.อ.เมฆ อำไพจริต ชำระและแปล เมื่อ พ.ศ. 2515 วิสาขบูชากาลา แบ่งเป็น 7 ตอนดังนี้

ตอนที่ 1 ว่าด้วยขอความงาม ความมี จงมี ขอความไม่มีโรค จงมี (สุกมตฤ อาโรคฺยมตฤ)

ตอนที่ 2 ว่าด้วยการให้ส่วนบุญแก่ญาติ มีเทวดา เป็นต้น และขออานุภาพ เทวดาคุ้มครอง ตนและพระศาสนา

ตอนที่ 3 ว่าด้วยการถวายพรพระเจ้าแผ่นดิน

ตอนที่ 4 ว่าด้วยการตั้งอธิษฐานให้พระสงฆ์และสังฆิกาวาส เจริญมั่นคง ด้วยอำนาจ บุญที่เป็นทิษฐธรรมเวทนี

ตอนที่ 5 ว่าด้วยการอธิษฐานให้ภิกษุสงฆ์ที่ยังไม่สิ้นชาติ ไปเกิดในภพที่ดีในชาติหน้า ด้วยอำนาจบุญที่เป็นอุปัชชเวทนี

ตอนที่ 6 ว่าด้วยการตั้งปณิธานเพื่อให้ฐานะอันดีในภพต่อ ๆ ไป ด้วยอำนาจบุญที่เป็น อปพรปริยเวทนี้

ตอนที่ 7 ว่าด้วยการอธิษฐานขอให้บูรพาจารย์ที่ไปเกิดเป็นเทวดา ช่วยรักษาพระศาสนา ด้วย

สำหรับพระราชนิพนธ์อัฐภูมิบูชา เริ่มต้นด้วยขอความนอบน้อมแด่พระสุคตเจ้า ตั้งแต่ คำว่า ต่ สมมา นุสฺสมานา สุจิรํ นิพฺพุตมฺปิ เป็นต้นไป เหมือนวิสาขบูชาคาถา

7. พระราชนิพนธ์ศิลาจารึกและจารึกเสาศิลาณิมิตสีมา (วัดราชประดิษฐ์)

พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ได้มีผู้แปลเป็นภาษาไทย พิมพ์ในงานฉลองครบ 100 ปี เมื่อ พ.ศ. 1507 ที่พิมพ์คราวนั้น มีการคัดลอกตกและอ่านคลาดเคลื่อนอยู่หลายแห่ง เมื่อพิมพ์ พ.ศ. 2515 มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ได้มอบให้ น.อ.เมฆ อ่ำไพจิตร แปลส่วนที่เป็นภาษาบาลีใหม่ตลอด มีเนื้อความกล่าวถึง พระราชอุทิศถวายที่สร้างวัด พระราชอุทิศถวายเสาศิลาณิมิตสีมา จารึกเสาศิลาณิมิต สำหรับเสาศิลาณิมิตนั้น มีทั้งหมดที่จารึกไว้ 9 เส

8. คาถาพระราชนิพนธ์พระราชทานพระนามพระราชโอรส-ธิดา

จากคำนำหนังสือประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 กล่าวว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวงศร์วโรปการ ทรงรวบรวมและโปรดให้แปลไว้ แต่ยังไม่ได้ครบบริบูรณ์ทุกพระองค์ จึงยังมีได้โปรดให้พิมพ์ประทานฉบับไว้ในหอพระสมุดฯ ให้รวบรวมต่อ สมเด็จพระวชิรญาณโยคีเจ้า โปรดให้พิมพ์ขึ้นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2467 และพระเจ้าบรมวงศ์

กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร โปรดให้พิมพ์เป็นครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2472 ก็พิมพ์เท่าที่รวบรวมได้
ยังหาครบทุกพระองค์ไม่ มาตรการนี้เจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัย ได้พบลายพระราชหัตถ์ พระ-
ราชทานพระนามสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งยังไม่พบมาก่อน เป็น
บัตรสองขา อยู่ในกองพิพิธภัณฑสถานสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จึงให้ถ่ายทำแม่พิมพ์รวม
พิมพ์เพิ่มขึ้น

สมเด็จพระเจ้าบรมเธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตรัสชี้แจงไว้ในคำนำเมื่อพิมพ์
ครั้งที่ 2 ว่า “พระราชนิพนธ์ในสมุดเล่มนี้ เมื่อในรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า-
อยู่หัว พระราชทานพระนามพระราชโอรส-ธิดา เมื่อเวลาสมโภชเดือน ทรงเขียนเป็นลายพระ-
หัตถ์เลขานี้ ในชั้นแรกเป็นแต่พระราชทานพระนามและพระราชทานพระพรเป็นภาษาไทยเป็นพื้น
ต่อมาในชั้นหลัง ทรงพระราชนิพนธ์คาถาภาษามคธ พระราชทานพระพรต่าง ๆ กัน ทรงเขียน
พระราชหัตถ์เลขานี้ เป็นอักษรอริยกะพระราชทาน กับ พระราชหัตถ์เลขานี้เป็นอักษรไทย ซึ่งพระราช-
ทานพระนามและพระราชทานพระพรเป็นคู่กัน”¹³

มหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้มอบให้ น.อ.เมฆ อ่ำไพจิตร ตรวจสอบชำระ
ฉบับและแปลขึ้นใหม่หมด เป็นอีกสำนวนหนึ่งเมื่อคราวพิมพ์ ครั้งที่ 3 พ.ศ. 2515

¹³ เรื่องเดียวกัน. หน้า 229-230.

ต่อไปนี้เป็นรายชื่อพระนามพระราชโอรส-ธิดา ซึ่งมีอยู่ในหนังสือพระราชนิพนธ์ ดังนี้¹⁴

1. พระองค์เจ้าคัคณางคยุคลสกลศุภลักษณ์ กรมหลวงพิชิตปรีชากร
2. พระองค์เจ้ากรรณิกาแก้ว เจ้าฟ้ากรมขุนชัตติยภักยา
3. พระองค์เจ้าสุขสวัสดิ์ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช
4. พระองค์เจ้าทวีธวัลย์ลาภ กรมหมื่นภูษเรศธำรงค์ศักดิ์
5. พระองค์เจ้าทองก้อนใหญ่ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม
6. พระองค์เจ้าเกษมสันตโสภาคย์ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์
7. พระองค์เจ้ากมลასน์เลอสรพร กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร
8. พระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตรนรไชย
9. พระองค์เจ้าเกษมศรีสุภโยค กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวีติ
10. พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์
11. พระองค์เจ้าเทวีอุทัยวงศ์ สมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ
12. พระองค์อรไทยเทพกัญญา
13. พระองค์เจ้าบุษบงก์เบิกบาน
14. พระองค์เจ้ามุนษยนาคนานพ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส)
15. พระองค์เจ้าสวัสดิประวีติ กรมพระสมมตอมรพันธ์
16. พระองค์เจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์
17. พระองค์เจ้าจันทร์ทศจุฑาธาร กรมหมื่นวิริยวรรณปรีชา
18. พระองค์เจ้าสุขุมลมารศรี สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทุมลมารศรี พระอัครราชเทวี
19. พระองค์เจ้านารีรัตนา
20. พระองค์ไชยานุชิต กรมหมื่นพงศาติศรมหิปี
21. พระองค์เจ้าบัญญัติจวบเบ็ญจมา

¹⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 231

22. พระองค์เจ้าวรวรรณกร กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์
23. พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ
24. พระองค์เจ้านงคราญอุดมดี
25. พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์
26. พระองค์เจ้าสว่างวัฒนา สมเด็จพระศรีสวรินทราฯ พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า
27. พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต กรมขุนพิทยาลาภฤทธิธาดา
28. พระองค์เจ้าจิตเจริญ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
29. พระองค์วิวัฒนานวงศ์ กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์
30. พระองค์เจ้ากัญจนากร
31. พระองค์บุษบงบัวผัน
32. พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี สมเด็จพระศรีพัชรินทราฯ บรมราชินีนาถ
33. พระองค์เจ้าไชยดวง
34. พระองค์เจ้านภาพรประภา กรมหลวงทิพยรัตน์กิริฎกุลินี
35. พระองค์เจ้าประสานสีไล
36. พระองค์เจ้าประพาฬศรี
37. พระองค์เจ้าเสาวภาคยพรรณ
38. พระองค์เจ้าประดิษฐาสารี
39. พระองค์สวัสดิโสภณ สมเด็จพระสวัสดิวัฒนวิศิษฐ์
40. พระองค์เจ้าชยันตมงคล กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย
41. พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์
42. พระองค์เจ้าประไพศรีสอาด

9. พระราชนิพนธ์คาถาสวดพระราชพิธีพืชมงคล คาถาสวดพระราชพิธีพืชรุกนศาสตร์
คาถาสวดขอฝน

10. พระสมณศาสน์ พระราชทานไปยังลังกา และ ยะไข่

จากคำนำหนังสือประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในรัชกาลที่ 4 กล่าวว่า พระสมณศาสน์นี้ พร้อมทั้งบาลีและคำแปล หอพระสมุดฯ ได้รวบรวมพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2468 ในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ รวม 9 ฉบับ

พระสมณศาสน์ตั้งแต่ฉบับที่ 3 ไป หอพระสมุดฯ ได้ต้นฉบับไปจากวัดบวรนิเวศวิหาร อยู่ในกองหนังสือเก่าซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวรยาลงกรณ์ ทรงเก็บไว้ ส่วนฉบับที่ 1 ซึ่งว่าด้วย ส่งเครื่องไทยธรรมไปพระราชทานพระธีรानันตะ ที่ลังกา กับฉบับที่ 2 ซึ่งว่าด้วยสีมาวิจารณ์นั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวิวัฒน์ (ครั้งยังทรงกรมหมื่น) ได้ฉบับมาแต่ลังกา ปรากฏในพระราชนิพนธ์คำนำ เมื่อพิมพ์ครั้งแรก

ครั้งต่อมา ได้พบพระสมณศาสน์อีกเรื่องหนึ่ง ที่วัดบวรนิเวศวิหารเหมือนกัน เป็นอักษรขอมฉบับหนึ่ง อักษรพม่าฉบับหนึ่ง รวมอยู่ในซองเดียวกัน มีข้อความอันเดียวกัน คือ เป็นพระสมณศาสน์ที่จะพระราชทานไปยังลังกาประเทศ (ประเทศยะไข่) หอพระสมุดฯ ได้ให้แปลและพิมพ์ถวายพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ เพื่อประทานตอบแทนผู้ถวายรัตนาสรงกานต์ เมื่อ พ.ศ. 2469

เมื่อ พ.ศ. 2515 มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ได้มอบให้ น.อ.เมฆอำไพจริต ป. 9 ชำระคำบาลีและแปลขึ้นใหม่เป็นอีกสำนวนหนึ่ง พระราชนิพนธ์พระสมณศาสน์ พระราชทานไปยังลังกาและ ยะไข่ฉบับที่ไปยังลังกามี 8 ฉบับ ประเทศยะไข่มี 1 ฉบับ แต่ละฉบับมีหัวข้อเรื่องดังนี้

- ฉบับที่ 1 เรื่องส่งเครื่องไทยธรรม ไปพระราชทานพระธีรानันตะ ที่ลังกา
- ฉบับที่ 2 เรื่องสีมาวิจารณ์
- ฉบับที่ 3 เรื่องพระไทยไปเยี่ยมคัมภีร์ที่ลังกา
- ฉบับที่ 4 เรื่องส่งสมณทูตไปสืบหาคัมภีร์ที่ลังกา

- ฉบับที่ 5 เรื่องพระสงฆ์สยามมี 2 นิกาย
- ฉบับที่ 6 ว่าด้วยจุลนิกาย และ มหานิกาย
- ฉบับที่ 7 ว่าด้วยส่งพระไทยถือศาสนาไปนมัสการพระเจดีย์ที่ลังกา
- ฉบับที่ 8 ซึ่งแจ้งเรื่องการส่งหนังสือและเครื่องบรรณาการ

สำหรับพระสมณศาสน์ ที่พระราชทานไปประเทศยะไข่ มี 1 ฉบับ ว่าด้วยเรื่องขอยืม คัมภีร์ ในประเทศยะไข่มาสอบ

พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 นอกจากมีปรากฏในหนังสือประชุมพระราช นิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 นี้แล้ว ยังมีปรากฏในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง หลายคาถา¹⁵ และในหนังสือพุทธศาสนสุภาษิตเล่ม 1 สำหรับนักเรียนชั้นตรี มีอยู่ 2 สุภาษิต¹⁶

ในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง มีดังนี้

1. นโมการอฏฐกั (บทนโม 8 บท)
2. รตนตฺตยปฺปภาวาวิยาจนคาถา (คาถาน้อมรำลึกถึงพระรัตนตรัย) เริ่มต้นว่า “อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ อุตฺตมํ ฐมฺมมชฺฌคํ” เป็นต้น
3. บททำวัตรเช้า
4. บททำวัตรค่ำ

¹⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า, สวดมนต์ฉบับหลวง. (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2522). หน้า 4, 27, 249, 253, 257, 258, 262, 264, 269, 394, 395, 397, 399.

¹⁶ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า (เรียบเรียงโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส), พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 1. (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2516). หน้า 28, 31.

5. สรรณคมนานุสรณคาถา (คาถาระลึกถึงพระไตรสรณคมน์) เริ่มต้นว่า “อหํ พุทธัญจ
ธมมัญจ สงฺฆมัญจ สรณํ คโต” เป็นต้น

6. โมกฺขุปายคาถา (คาถาว่าด้วยอุบายแห่งการหลุดพ้น) เริ่มต้นว่า

“สพฺพตฺถุตฺตมํ นตฺวา พุทฺธธมฺมคณฺดฺย” เป็นต้น

7. ตีรตนปฺปณามคาถา (คาถาสรรเสริญพระรัตนตรัย) เริ่มต้นว่า “พุทฺธํ นเม รตนญฺต-
สรีรจิตฺตํ” เป็นต้น

8. ปตฺติทานคาถา (คาถาว่าด้วยการให้ส่วนบุญ) เริ่มต้นว่า “ยา เทวตา สนฺติ วิหารวาสิณี”
เป็นต้น

9. โอวาทปาฏิโมกฺขาทีปาโฐ (บทสวดพระสูตรมีโอวาทปาฏิโมกข์ เป็นต้น) เช่น ขนฺตี
ปรมํ ตโป ตีติกฺขา (ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตปอย่างยิ่ง) สพฺพปาปสฺส อกรรมํ กุสลสฺ-
สุปฺสมฺปทา (การไม่ทำบาปทั้งปวง การยังกุศลให้ถึงพร้อม) เป็นต้น

10. ปกฺขคณฺเณวิธานคาถา (คาถาว่าด้วยการกำหนดปักขคณเณ (คาถาว่าด้วยการกำหนด
ปักขคณเณ) เริ่มต้นว่า อิทานิ อญฺญมฺหิ ญฺเต มหนฺเตเยว สมฺพยุเห เป็นต้น

11. ปตฺติทานคาถา (คาถาว่าด้วยการให้ส่วนบุญ) เริ่มต้นว่า ปุญฺญสุตฺธานิ กตฺถสฺส ยานญฺ-
ญานิ กตฺตานิ เม เป็นต้น

12. ประกาศอุโบสธ แบบวัดบวรนิเวศวิหาร เริ่มต้นว่า

“อชฺช โภโกโต ปกฺขสฺส $\left. \begin{array}{l} \text{อญฺญมฺหิ} \\ \text{จาทุทฺทสี} \\ \text{ปญฺณรสี} \end{array} \right\}$ ทิวโส เอวรูโป เป็นต้น

13. อารานาหารธรรม เช่น พุรฺหมา จ โลกาธิปตี สหฺมปตี เป็นต้น

ในหนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 1 ตามที่ค้นได้มีอยู่ 2 สุภาษิต คือ

1. วิสุทฺธิ สพฺพเกฺลเสหิ โหติ ทุกฺเขหิ นิพฺพุติ (ความหมดจดจากกิเลสทั้งปวงเป็นความดับทุกข์ทั้งหลาย)
2. ยถาปจฺจยํ ปวตฺตุนฺติ (สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ย่อมเป็นไปตามปัจจัย)

นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีแล้ว ในเวลาต่อมาได้มีพระมหาเถระรูปอื่น ๆ อีก รจนภาษาบาลี เท่าที่ค้นได้มีดังนี้

1. สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ได้พระนิพนธ์ 1 เรื่อง คือ “สุคตวิหัตถิวิธาน”¹⁷ ว่าด้วยการคำนวณคืบพระสุคตเจ้ากับคืบช่างไม้ นิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2388
2. พระอมรารักษ์ิต (เกิด อมโร) ป.ร. 9
พระอมรารักษ์ิต (เกิด) เป็นเจ้าอาวาสองค์ที่ 2 ของวัดบรมนิวาส (พ.ศ. 2395-2412) เดิมเป็นพระปลัด ฐานานุกรมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้รจนภาษาบาลีไว้ดังนี้
1. จดหมายถึงสมเด็จพระสุคนธาธิปดี ประเทศกัมพูชา¹⁸ เรื่องนี้แต่งเป็นภาษาบาลี ประเภทจรรยาธิบทย (ร้อยแก้ว) เป็นจดหมายถามถึงความเป็นไปของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา และกล่าวถึงธรรมในพระสูตรต่าง ๆ ให้สมเด็จพระสุคนธาธิปดี ทราบ

¹⁷ สมเด็จพระวันรัต, เรื่องเดิม. หน้า 6.

¹⁸ พระอมรารักษ์ิต, ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 และนิพนธ์ของพระอมรารักษ์ิต (เกิด). (พระนคร : พุทธอุปลัมภ์ การพิมพ์, 2516). หน้า 176.

สำหรับ “บทมาลาไวยากรณ์ที่เป็นภาษาบาลี” ผู้รวบรวมเข้าใจว่า คงแต่ง ไวยากรณ์บาลีด้วยอักษรไทย และ อธิบายเป็นภาษาไทย เหมือนอย่างบาลีไวยากรณ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เพราะว่าหาต้นฉบับไม่ได้ ท่านผู้ใดมีต้นฉบับอยู่ ผู้รวบรวมขอความกรุณายืมดูด้วยการจักเป็นพระคุณยิ่ง

สำหรับวรรณกรรมไทยท่านได้แต่งไว้หลายเรื่อง เช่น บุพพสิทกาวินยนา แต่ก่อนเรียกว่า วินัย 10 ผูก ได้ใช้เป็นหลักในการเล่าเรียนพระวินัยมาเป็นเวลานาน แม้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็ได้ทรงอ้างถึงในหนังสือ วินัยมุข ของพระองค์ท่าน อักษรนิติ บทเรียนหนังสือไทย ปดลธรรม และ การนับสังขยา เป็นต้น

3. สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระนิพนธ์ภาษาบาลีของพระองค์ท่านมีดังนี้

1. กถาปฏิฐูปน และ อักษรวิธาน ว่าด้วยการเริ่มเรื่องชำระอรรถกถา พระไตรปิฎก และ บอกลักษณะที่ใช้ตัวอักษร พระนิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2462¹⁹ เรื่องดังกล่าวมีปรากฏอยู่ในหนังสือบาลีที่พระองค์ทรงชำระเอง และให้พระเถระรูปอื่น ๆ ชำระ
2. พระนิพนธ์คาถาในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง มีดังนี้²⁰

¹⁹ สมเด็จพระวันรัต, เรื่องเดิม, หน้า 7.

²⁰ สมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรส, สวดมนต์ฉบับหลวง. (สมเด็จพระเจ้า (สา ปุสฺสเทว ทรงรวบรวม) (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2522). หน้า 2, 95.

2.1 นมการสิทธิคาถา (คาถาว่าด้วยความสำเร็จแห่งการทำความนอบน้อม) ตั้งต้นว่า โย จกขุมา เป็นต้น

2.2 พุทรมงคลคาถา (คาถาว่าด้วยพุทรมงคล) ตั้งต้นว่า ทิวา ตปติ อาทิจโจ รติมาภาติ จันทิมา เป็นต้น

3. พระนิพนธ์ภาษาบาลีในหนังสือพุทธศาสนสุภาษิตเล่ม 1 ที่ใช้เป็นหลักสูตรนักเรียนชั้นตรี มีดังนี้²¹

3.1 นิสम्म กรณํ เสยโย

ใคร่ครวญก่อนแล้ว จึงทำดีกว่า

3.2 กาลานรูปว รุํ นิยุชเช

ฟังประกอบธุระให้เหมาะแก่การเที่ยว

3.3 ขนฺติ สาหสวารณา

ความอดทนห้ามไว้ได้ซึ่งความผลุนผลัน

3.4 มตฺตญฺญตา สทา สาธุ

ความรู้จักประมาณ ยังประโยชน์ให้สำเร็จทุกเมื่อ

3.5 หิริโอตตฺตปฺปิยฺญเจว โลกํ ปาเลติ สาธุกํ

หิริ และ โอตตปปะ ย่อมรักษาโลกไว้ได้เป็นอันดี

3.6 โลโกปตฺตมุภิกา เมตฺตา

เมตตา เป็นเครื่องค้ำจุนโลก

²¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธศาสนสุภาษิตเล่ม 1 (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2516).
หน้า 9, 10, 19, 33, 34, 34, 34, 37, 71, 78, 79.

- 3.7 มหาปริสภาราสฺส ลกฺขณํ กรุณาสฺโห
อัสสาสยฺที่ทนไม่ไ้เพราะกรุณา เป็นลักษณะของมหาบุรุษ
- 3.8 นตฺเถตฺ โลกสุมี ยํ อฺปาทียมานํ อนวชฺชํ อสฺสํ
สิ่งใดที่เข้าไปยึดถือ จะพึงหาโทษมิได้ สิ่งนั้นไม่มีในโลก
- 3.9 สติ สพฺพตฺถ ปตฺติยา
สติ จำปรารถนาในที่ทั้งปวง
- 3.10 สุขํ สุปฺติ พุทฺโธ จ เยน เมตฺตา สุภาวิตา
ผู้เจริญเมตตาดีแล้ว ย่อมหลับและตื่นเป็นสุข
- 3.11 ยํ เว เสวติ ตาทิสํ
คบคนใด ก็เป็นเช่นคนนั้นแล

4. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) วัดโมลีโลกยาราม

ท่านได้นิพนธ์ภาษาบาลีไว้ดังนี้
ในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง มี 1 คาถา คือ²²

สุขาภิยาจนคาถา (คาถาว่าด้วยการขอความสุข) ขึ้นต้นว่า “ยํ ยํ เทวามนุสฺसानํ มงฺกฺลตฺถาย
ภาสิตํ” เป็นต้น

²² สมเด็จพระ (ฉิม), สวดมนต์ฉบับหลวง. (สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว ทรงรวบรวม) (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2516). หน้า 28.

ในหนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 1 มีหนึ่งสุภาษิต คือ²³
“มา จ สวชชมาคมา”
อย่ามาถึงกรรมอันมีโทษเลย

5. สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐ

พระองค์พระนิพนธ์ภาษาบาลีไว้ดังนี้

1. ในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง มี 1 คาถา คือ²⁴
นวรหฤณคาถา (คาถาว่าด้วยคุณของพระอรหันต์ 9 อย่าง เริ่มต้นด้วย “อารกตุตา กิเลเสหิ สวาเสหิ โส มุนิ” เป็นต้น
2. ในหนังสือพุทธศาสนสุภาษิต มีดังนี้²⁵
 - 2.1 รุกเขยฺย อตฺตโน สาธุ ลวณฺโณ โลณตํ ยถา
พึงรักษาความดีของตนไว้ เหมือนเกลือรักษาความเค็ม
 - 2.2 นิมตฺตํ สาธุรูปานํ กตญฺญกตเวทิตา
ความกตัญญูกตเวทิตี เป็นเครื่องหมายของคนดี
 - 2.3 กตสฺส นตฺถิ ปฏิการํ
สิ่งที่ทำคืนแล้ว ทำคืนไม่ได้

²³ สมเด็จพระเจ้า (จิม), พุทธศาสนสุภาษิต. (สมเด็จพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรวบรวมและเรียบเรียง). หน้า 10.

²⁴ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว), สวดมนต์ฉบับหลวง. หน้า 393.

²⁵ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว), พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 1. หน้า 10, 34, 9, 39, 39, 57, 65, 71, 75, 75.

- 2.4 สมมุขยา ยาทิสฺ จิณฺณํ ปรมมุขาปี ตาทิสฺ
ต่อหน้าประพฤติเช่นใด ถึงลับหลังก็ให้ประพฤติเช่นนั้น
- 2.5 อปฺปุตโต โน จ อุลลเป
เมื่อยังไม่ถึง ไม่ควรพูดอวด
- 2.6 คุณวา จาตุตฺตโน คุณํ
ผู้มีความดี จงรักษาความดีของตนไว้
- 2.7 ปุตฺตํกํ วีย ราชานो ปชฺ รกฺขนฺตุ สพฺพทา
พระราชางรักษาประชาราษฎร์ ให้เหมือนบิดารักษาบุตร ทุกเมื่อ
- 2.8 รกฺขมาโน สโต รกฺเข
ผู้รักษาควรมีสติ รักษา
- 2.9 สามญฺเญ สมฺโณ ติฏฺฐเฐ
สมณะพึงตั้งอยู่ในภาวะแห่งสมณะ
- 2.10 สพฺเพสํ สงฺฆญฺจทานํ สามคฺคํ วุฑฺฒิสาทิกา
ความพร้อมเพรียงของปวงชนผู้เป็นหมู่ ยิ่งความเจริญให้สำเร็จ

๘. สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี)
วัดมกุฏกษัตริยาราม

ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง คือ²⁶

“รัตนตฤตยบุปผาวลิตุทธคาถา” (คาถาว่าด้วยการสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย) เริ่มต้นว่า
“อรหํ สมมาสมพุทโธ โลกานอนุกมฺปิโก” เป็นต้น

ผู้แต่งวรรณกรรมหรือเรื่องต่าง ๆ เป็นภาษาบาลีนอกจากที่กล่าวมาแล้วนั้น ยังมีพระมหาคี-
เถระและนักปราชญ์ไทยอื่น ๆ ได้แต่งชีวประวัติของตน และบุคคลอื่นบ้าง หรือได้แต่งเรื่องอื่น ๆ
บ้าง ซึ่งผู้รวบรวมยังหาต้นฉบับไม่ได้

²⁶ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี), สวดมนต์ฉบับหลวง, หน้า 404.

หนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง

หนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอาราธนา พระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐ์ แต่ครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ เป็นสมเด็จพระพุทธิ-โฆษาจารย์ ให้รวบรวมขึ้นแล้วโปรดให้พิมพ์ ณ โรงพิมพ์หลวง

ในคำนำหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง กล่าวไว้ว่า เมื่อ พ.ศ. 2423 พระบาทสมเด็จพระ-จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปประทับ ณ หอธรรมสังเวช ทรงบำเพ็ญพระราช-กุศล ในการพระศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี และสมเด็จพระเจ้า-ลูกยาเธอเจ้ากรรณาภรณ์เพชรรัตน์ ได้ทรงสดับพระสงฆ์สวดถวายมหาสติปัฏฐานสูตรพร้อม-เรียบร้อยดี ทรงกำหนดความตามไป เป็นที่เฉลิมพระราชศรัทธา จึงทรงพระราชดำริจะทรง-สร้างหนังสือสวดมนต์ รวมพระสูตรและพระปริตรต่าง ๆ ลงพิมพ์เป็นเล่ม พระราชทานแด่-พระสงฆ์ทั่วไปทุกพระอาราม เพื่อเป็นการพระราชกุศลในคราวพระเมรุการพระศพสมเด็จพระ-นางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพชรรัตน์ จึงทรงมีพระบรม-ราชโองการดำรัสเนติยอาราธนาสมเด็จพระพุทธิโฆษาจารย์ (สา ปุสฺสเทว) ต่อมาได้เป็นสมเด็จพระ-สังฆราช ให้จัดรวบรวมพระสูตรและปริตรต่าง ๆ ที่ได้ตีพิมพ์ไว้แล้วบ้าง และจัดเพิ่มเติมใหม่-บ้างให้เพียงพอ สำเร็จประโยชน์ในการที่พระสงฆ์สามเณรจะเล่านับสาธยาย ทรงพระกรุณา-โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าราชวงศ์เธอ กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ เป็น แม่กองโรงพิมพ์อักษร-ไทย ขอม ใช้ตามมคธภาษา โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ เป็น-ผู้สอบตรวจตรา ให้ถูกถ้วนบริบูรณ์ ได้ตีพิมพ์ ณ โรงพิมพ์หลวง ในพระบรมมหาราชวัง 10,000-ฉบับ และได้พิมพ์ต่อมาอีกหลายครั้ง จนได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เอกชนจัดพิมพ์

เมื่อครั้งทรงมีพระราชศรัทธาจะบำรุงพระพุทธศาสนา และการศึกษาในหัวเมือง ให้เจริญตามในกรุง จึงทรงอาราธนาพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ให้เป็นผู้บัญชาการจัดพระราชคณะออกไปเป็นผู้อำนวยการในหัวเมือง มณฑล ละครูป และโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้ายาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เป็นผู้อุดหนุนทั่วไป มีพระราชประสงค์จะทรงบำรุงการสวดมนต์ จึงทรงบริจาคพระราชทรัพย์ให้เจ้าหน้าที่จัดการพิมพ์หนังสือสวดมนต์ขึ้น ตามแบบเดิม 1,500 ฉบับ เพื่อพระราชทานเพิ่มเติมไว้สำหรับวัดในกรุง และหัวเมืองอีก คราวนี้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงตรวจฉบับ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ทรงจัดการสร้างสำเร็จบริบูรณ์ในรัตนโกสินทร์ศก 119

ต่อมามหาหมกุฎราชวิทยาลัย ได้รับมาจำหน่าย และได้จัดพิมพ์ขึ้นเองโดยตรง เมื่อ พ.ศ. 2472 ในการพิมพ์ศกนั้น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณว) วัดเทพศิรินทราวาส ได้ตรวจชำระ และได้เพิ่มเติมอีก โดยพระอนุมัติของพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

ต่อมาก็ได้จัดพิมพ์ขึ้นเป็นบางครั้งบางคราว ยังมีแพร่หลายอยู่ในปัจจุบันนี้

หนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง เป็นหนังสือที่รวบรวมพระสูตรและพระปริตรต่าง ๆ จากพระไตรปิฎก พระราชนิพนธ์คาถา ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนิพนธ์คาถาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส นิพนธ์คาถาของ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) วัดโมลีโลกยาราม สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐ์ และสมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม ชื่อพระราชนิพนธ์, พระนิพนธ์ และนิพนธ์คาถาเหล่านั้นได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้ว

อนึ่ง ในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวงนี้ ยังได้บรรจุบทสวดมนต์จุลราชปริตร เจ็ดตำนาน และ มหาราชปริตร สิบสองตำนานไว้ด้วย เพราะฉะนั้นจะไม่ขอกกล่าวถึงหนังสือสวดมนต์ 2 ฉบับนั้นอีก

นอกจากเนื้อหาที่กล่าวมาแล้ว ในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง ยังมีระเบียบการสวดมนต์
ในพระราชพิธี และ รัฐพิธีต่าง ๆ เช่น คาถาสวดเมื่อจุดเทียนชัย คาถาสวดเมื่อดับเทียนชัย คาถา
สวดขอฝน คาถาพิฆฆมงคล เป็นต้น

หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 1

หนังสือเล่มนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นผู้รวบรวมและ
เรียบเรียงจากคาถาในพระไตรปิฎกบ้าง จากพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว และพระมหาเถระรูปอื่น ๆ อีก ดังปรากฏในรายละเอียดแล้ว

หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 2-3

หนังสือทั้ง 2 เล่มนี้ เป็นหนังสือที่รวมพระพุทธานุศาสน์หมวดต่าง ๆ เข้าไว้ ใช้เป็นหลัก
สูตรนักธรรมชั้นโท-เอก พระพุทธานุศาสน์เหล่านี้ ได้มีคณะกรรมการกองตำรากรมการศึกษานานาชาติ
ได้แปลเป็นภาษาไทยเอาไว้ นับว่ามีประโยชน์แก่ผู้สนใจในวิชาด้านนี้เป็นอย่างมาก

สำหรับวรรณกรรมบาลีประเภทบาลีไวยากรณ์ที่พิมพ์ด้วยอักษรไทยเท่าที่หาได้มีดังนี้

1. **คัมภีร์มูลกัจจายน์** หรือที่เรียกว่า กัจจายน์มูลปกรณ์ ฉบับพิมพ์โดย มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้กล่าวละเอียดแล้วในประเภทของคัมภีร์ไวยากรณ์ สำนักกัจจายนะ ผู้สนใจพึงหาอ่านได้จากหัวข้อดังกล่าว

2. **รูปสิทธิปกรณ์** ผู้แต่งต้นฉบับคือ พระพุทธรูปยเถระ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า โจลียเมธังกรเถระ เป็นชาวมิฬ เกิดที่มณฑลโจละ อินเดียตอนใต้ ต่อมาได้ไปศึกษาในลังกาทวีป เป็นศิษย์ของพระอานันทเถระ ผู้มีชีวิตอยู่ในรัชสมัยของพระเจ้าวิชัยพาหุที่ 3 ประมาณ พ.ศ. 1809 เมื่อท่านพระพุทธรูปยเถระสำเร็จการศึกษาแล้วได้กลับไปอยู่ในมณฑลโจละ ภูมิลำเนาเดิมของท่าน ในระหว่างนี้เองท่านได้รจนาคัมภีร์รูปสิทธิปกรณ์ และรจนาคัมภีร์อีกคัมภีร์หนึ่งชื่อว่า มัชชมธุ เป็นคาถาสุดติ พระรัตนตรัย

สำหรับคัมภีร์รูปสิทธิปกรณ์ที่พิมพ์ด้วยอักษรไทยนี้ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอนุสรมงคลการ โปรดให้มีการคัดลอกชำระและตีพิมพ์ขึ้นเพื่อเป็นพระอนุสรณ์ในมงคลสมัยพระชนมายุครบ 48 พรรษา อาจารย์สิริ เพ็ชรไทย ได้ซื้อเอาพระบาลีรูปสิทธิปกรณ์อักษรขอมโบราณที่รัชกาลที่ 3 ทรงสร้างไว้เป็นหลัก และได้ตรวจสอบกับต้นฉบับพิมพ์ของพม่า และสิงหล พร้อมทั้งเทียบเคียงกัจจายน์ไวยากรณ์พร้อมทั้งปัญจิกาบ้าง และมหาสัททนีติบ้าง นับว่าเป็นคัมภีร์รูปสิทธิปกรณ์ที่สมบูรณ์มากที่สุดทีเดียว

รูปสัททนต์นี้ แบ่งเป็น 7 กัณฑ์ คือ

1. สนนทนต์ ว่าด้วยสัณญาวรธาน การตั้งชื่ออักขระต่างๆ และสนธิว่าด้วยวิธีต่อศัพท์ให้
เนื่องกัน มี 59 สูตร
2. นามกัณฑ์ ว่าด้วยนามศัพท์และอัพพยศัพท์มี 223 สูตร
3. การกัณฑ์ ว่าด้วยการก แสดงการแต่งประโยคภาษาบาลีและการใช้สำนวนภาษาบาลี
อย่างถูกต้อง มี 32 สูตร
4. สมาสกัณฑ์ ว่าด้วยสมาส การย่อศัพท์ในรูปคำต่าง ๆ มี 31 สูตร
5. ตัทธิตกัณฑ์ ว่าด้วยตัทธิต แสดงปัจจัยอันเป็นอุปการะแก่การใช้แทนศัพท์ต่าง ๆ มี
62 สูตร
6. อาขยาดกัณฑ์ ว่าด้วยกิริยาอาขยาด คือบทกริยาคุมพากย์ประโยคในภาษาบาลี มี 121
สูตร
7. กิพพิธานกัณฑ์ ว่าด้วยกิตก์ที่เป็นนามกิตก์ และ กิริยากิตก์ภายในประโยคพร้อมทั้ง
อุณาทคือปัจจัยที่ประกอบรูปศัพท์เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ มี 140 สูตร

3. สัททนต์ปกรณ ปทมมาลา ผู้แต่งคือพระอัครควังสะ แต่งในประเทศพม่าเมื่อ ปี พ.ศ.
1697

สัททนต์ปกรณ แบ่งออกเป็น 3 กัณฑ์ใหญ่ ๆ คือ

1. ปทมมาลา ว่าด้วยเรื่องศัพท์
2. ธาตุมาลา ว่าด้วยเรื่องธาตุ
3. สุตตมาลา ว่าด้วยสูตรหรือกฎในการเปลี่ยนแปลงศัพท์

เฉพาะปทมมาลานั้น ทางมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ได้ตรวจสอบชำระกับฉบับภาษาต่าง ๆ และได้พิมพ์
เป็นอักษรไทย เมื่อ ปี พ.ศ. 2521

4. สุโขทัยหลังการปกครอง แต่งโดยพระสังฆราชขิตมมหาสามีเถระ ที่ประเทศลังกา
5. วุฒโตทยฉันทโปปกรณ์ แต่งโดยพระสังฆราชขิตมมหาสามีเถระ ที่ประเทศลังกา
6. สัททตถเภทจินดา แต่งโดยพระสังฆราชขิตมมหาสามีเถระ ที่เมืองอริมีทนะ ประเทศพม่า

คัมภีร์แต่เล่ม 4-6 แต่งเป็นคำฉันท์ทั้งหมด และได้ปริวรรตเป็นอักษรไทยแล้วโดยสำนักเรียนวัดท่ามะโอจังหวัดลำปาง เมื่อปี พ.ศ. 2523

สำหรับพจนานุกรมบาลีที่เขียนด้วยอักษรไทยมีดังนี้

1. บาลีลีปิกรม ของพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณ์ เปรี๊ยะ) พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2453
2. อภิธาน์ปทีปิกา ของ พระวรวงศ์เธอกรมหลวงชินวราลริวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธ กรุงเทพฯ พิมพ์ พ.ศ. 2456
3. อักษรานุกรมรหมปัทมฎกตา ของพระ พจนาสุนทร (เรื่อง อติเปรมานนท์ เปรี๊ยะ)
4. ธาตุปทีปิกา ของหลวงเทพดรุณานุศิษฏ์ (ทวี ธรรมรัช ป.9)
5. ปาลี-สยามอภิธาน ของนาคะประทีป
6. พจนานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ-สันสกฤต ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2513
7. พจนานุกรมบาลี-ไทย ของนายแปลก สนธิรักษ์ ป.9
8. พจนานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ ของพระมหาประยุทธ ปยุตโต และพระมหาจำลอง สารพัตน์
9. พจนานุกรมบาลี-ไทย ของ ป. หลงสมบุญ

สรุปประจำบทที่ 12

วรรณกรรมบาลี ในยุคอยุธยา มีดังนี้

1. คันทิมูลกัจจายนะ ของ พระมหาเทพกวี
2. สัทธัมมสังคหะ ของ พระธรรมกิตติมหาสามีเถระ

พระพุทธศาสนา ในสมัยอยุธยา เป็นแบบเถรวาท เช่นเดียวกับสมัยสุโขทัย ลานนา พระสงฆ์ชาวอยุธยา ได้เดินทางไปศึกษาที่ประเทศลังกาเมื่อเดินทางกลับมาได้พำนักอยู่ที่วัดสังการาม ซึ่งวัดนี้สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ผู้เดินทางกลับจากลังกาและพระสงฆ์ชาวลังกา ในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม ได้พบพระพุทธบาท ที่จังหวัดสระบุรี ในรัชสมัยพระเจ้าบรมโกษฐ์ ทางประเทศลังกาว่างสมณวงศ์ลง กษัตริย์ชาวลังกาได้ส่งทูตมาขอพระสงฆ์ไทย พระเจ้าบรมโกษฐ์ จึงได้ส่งพระอุบาลีเถระ เป็นหัวหน้า ไปอุปสมบทกุลบุตรชาวลังกา จนเกิดมีพระสงฆ์คณะสยามวงศ์ หรืออุบาลีวงศ์ ในลังกาตราบเท่าทุกวันนี้

วรรณกรรมบาลีในสมัยรัตนโกสินทร์

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ดังนี้

1. ทรงสถาปนาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
2. ทรงบูรณะวัดโพธาราม (วัดพระเชตุพน)
3. โปรดให้ทำสังคายนาพระไตรปิฎก เมื่อปี พ.ศ. 2332 ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ดาราม (วัดมหาธาตุ)

4. ไปรให้เชิญพระพุทธรูปสำริดต่าง ๆ จากหัวเมืองฝ้ายเหนือมาไว้ที่กรุงเทพฯ

สำหรับวรรณกรรมบาลีในรัชกาลที่ 1 มีดังนี้

สมเด็จพระวันรัต เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นพระพิมลธรรม วัดพระเชตุพน ได้แต่งวรรณกรรมบาลีไว้ 3 เรื่องคือ

1. จุลยทศกาลวงศ์
2. มหายุทศกาลวงศ์
3. สังคีตยวงศ์

หนังสือสังคีตยวงศ์ มีชื่อเสียงมาก นับว่าแต่งขึ้นเพื่อเฉลิมฉลอง ในการทำสังคายนา ในรัชกาลที่ 1

ในรัชกาลที่ 2-3 ไม่ปรากฏมีวรรณกรรมบาลีเกิดขึ้น เมื่อถึงรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวยังทรงผนวชอยู่ ได้ทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรมบาลีไว้หลายเรื่อง ดังนี้

1. ระยะเวลาเสด็จประพาสเมืองเหนือ
2. จดหมายเหตุการปฏิบัติชอบและไม่ชอบของพระโสภิตะ
3. ตำนานพระแก้วมรกต
4. ตำนานพระสยาม
5. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์สังเขป
6. วิสขบรูชาและอัฐฐมีบูชา
7. ศิลาจารย์กและจารย์กเสาศีลานิมิตส์มา วัดราชประดิษฐ์

8. คาถาพระราชนิพนธ์พระราชทานพระนามพระราชโอรส-ธิดา
9. คาถาสวดพระราชพิธีพืชมงคล คาถาสวดพระราชพิธีพืชมงคล คาถาสวดขอฝน
10. พระสมณศาสน์ พระราชทานไปยังลังกาและยะไข่
11. พระราชนิพนธ์คาถาในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง
12. พระราชนิพนธ์สุภาสิต ในหนังสือพุทธศาสนสุภาสิต เล่ม 1

นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ได้มีพระมหาเถระหลายรูปในสมัยต่อมา แต่งวรรณกรรมบาลีไว้ ดังนี้

1. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ได้ทรงนิพนธ์ไว้ 1 เรื่อง คือ “สุคตวิทัตถิวิธาน”
 2. พระอมรารักษ์ิต (เกิด อมโร ป.ศ.9) วัดบรมนิวาส ได้รจนาไว้ 1 เรื่องคือ “จดหมายถึงสมเด็จพระสุคนธาธิบดี ประเทศกัมพูชา”
 3. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงนิพนธ์ไว้ดังนี้
 - 3.1 กถาปฏิฐูปนและอักษรวิธาน
 - 3.2 พระนิพนธ์คาถาในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง
 - 3.3 พระนิพนธ์สุภาสิตในหนังสือพุทธศาสนสุภาสิต หนังสือเล่มนี้ พระองค์ท่านเป็นผู้รวบรวมและเรียบเรียง
4. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) วัดโมลีโลกยาราม ได้นิพนธ์ 1 คาถา ในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง และสุภาสิต 1 เรื่อง ในหนังสือพุทธศาสนสุภาสิต เล่ม 1

5. สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐ์ ใต้เนินพระคณา 1 คาถา ในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง และสุภาสิตหลายเรื่องในหนังสือพุทธศาสนสุภาสิต เล่ม 1

6. สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม ใต้เนินพระ 1 คาถา ในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง

นอกจากนี้ ยังมีพระมหาเถระรูปอื่น ๆ อีก ได้รจนาวรรณกรรมบาลี แต่ผู้รวบรวมและเรียบเรียงยังหาต้นฉบับไม่ได้ จึงไม่ได้นำมาลงในหนังสือเล่มนี้

ในรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้พิมพ์หนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง ดังได้กล่าวไว้แล้ว

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงรวบรวมและเรียบเรียงสุภาสิตต่าง ๆ รวมเข้าไว้ในเล่มเดียวกัน เรียกว่าพุทธศาสนสุภาสิต เล่ม 1 และได้ทรงรวบรวมพุทธภาสิตเป็นเล่ม เรียกว่าพุทธศาสนสุภาสิตเล่ม 2-3 ตามลำดับ

นอกจากหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง หนังสือพุทธศาสนสุภาสิตเล่ม 1-2-3 แล้ว ยังมีหนังสือภาษาบาลี ที่พิมพ์ด้วยอักษรไทย (ไม่ได้หมายถึงอธิบายด้วยภาษาไทย) ดังนี้

1. หนังสือสวดมนต์เจ็ดตำนาน
2. หนังสือสวดมนต์สิบสองตำนาน
3. คัมภีร์มูลกัจจายน์
4. รูปสิทธิปกรณ์
5. สัททนต์ปกรณ์ ปทมาลา

6. สุโพธาลังการปกรณ
7. วุตโตทัยฉันทโปกกรณ
8. สัททตถเภทจินดา

สำหรับบาลีไวยากรณ์ ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้จัดไว้เป็น
วรรณกรรมไทย ที่นำบาลีไวยากรณ์มาอธิบายด้วยภาษาไทย เพื่อความสะดวกและเรียนง่ายขึ้น
สำหรับพระภิกษุ สามเณร ชาวไทย

นอกจากที่กล่าวแล้ว ยังมีพจนานุกรมบาลี-ไทย หลายเล่ม แต่ละเล่มพร้อมทั้งผู้แต่งและ
ผู้รวบรวม ได้กล่าวไว้ละเอียดแล้วในบทนี้

ปัจจุบันมูลนิธิภูมิพโล กำลังปริวรรตภาษาบาลีที่เขียนด้วยอักษรต่าง ๆ มาเป็นอักษรไทย
คงจะมีวรรณกรรมบาลีที่พิมพ์ด้วยอักษรไทยเพิ่มขึ้นไปอีก

คำถามทดสอบความเข้าใจประจำบท

1. วรรณกรรมในสมัยอยุธยา มีกี่เล่ม อะไรบ้าง
2. จงกล่าวความเป็นไปของพระพุทธศาสนา ในสมัยอยุธยา พอเข้าใจ
3. พระพุทธศาสนา ในรัชกาลที่ 1 เป็นอย่างไร จงกล่าวพอได้ความ
4. วรรณกรรมบาลีในรัชกาลที่ 1 มีกี่เล่ม อะไรบ้าง แต่ละเล่ม ใครเป็นคนแต่ง และมีเนื้อความโดยย่อว่าอย่างไร
5. หนังสือสังคิตยวงศ์ ว่าด้วยเรื่องอะไร กล่าวมาพอได้ความ
6. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนามากน้อยเพียงไร จงกล่าวตามที่ได้เรียนมา
7. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรมบาลีไว้ที่เรื่อง อะไรบ้าง
8. ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีแล้ว มีพระมหาเถระรูปใดบ้าง ได้รับจนาภาษาบาลี จงเขียนตามที่ได้ศึกษา
9. จงกล่าวถึงประวัติของหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง พอได้ความ
10. จงเปรียบเทียบวรรณกรรมบาลีในสมัยรัชกาลที่ 4 กับในสมัยหลังรัชกาลที่ 4 รวมถึงสมัยปัจจุบันด้วย